

KULTURNI I DRUŠTVENI ŽIVOT SPLITA U PRVOJ POLOVICI XIX STOLJEĆA

Danica Božić-Bužančić

Split je dočekaio XIX st. u znaku velikih političkih i društvenih promjena. Smijenila se prva vladavina Austrije, zatim je slijedilo kratko razdoblje francuske uprave, da bi se ponovno ugnijezdila Austrija za period dulji od sto godina. Austrija je uvela svoju rigoroznu administraciju, dovela strano činovništvo, nametala novi stil života. Promjene su se ipak polako uvlačile. Stari običaji zadržavali su se svugdje, pa i u društvenom životu. Nastavljaju se tradicionalne igre poznate u Dalmaciji kroz stoljeća, samo se sada igraju u novim prigodama, odaje se počast novim vladarima i njihovim funkcionerima. Njima pišu prigodne pjesme, jednako kao i ranije predstavnicima mletačke vlasti. Naravno da je većina to činila iz koristoljublja, želeći napredovati u karijeri, društvenom položaju, ili pak povećati materijalnu dobit. To je bio danak novoj vlasti, a narod je te prigode koristio da osvježi i uljepša svoju sivu svakidašnjicu, opterećenu teškim radom i borbom za svakidašnji kruh, da je barem za jedan dan, ili samo za nekoliko sati rastereti od svakodnevnih briga i problema. To je bila potreba živih, temperamentnih Splićana, za koje, pri kraju prve polovice XIX st., Ida von Düringsfeld kaže »Još nikada nisam vidjela grad s tako prostranom pozadinom divnih boja, ali također još nikada nisam u tako uskim ulicama našla takvu vrevu ljudi, niti čula takvu graju. Bio je to pravi samum glasova i još kakvih«. ¹ I

Hermann Bahr na početku XX st. govori o vitalnosti i vedrini Splićana: »Ne postoji grad u kojem jače odzvanja zov života. S visokih tornjeva, iz dubokih podruma, u uzanim kamenim ulicama, između stupova i kroz kamena vrata povikuje i kliče i posrće život. Ovdje živi četrdeset tisuća ljudi, no čovjeku je kao da se kreće među stotinama tisuća. Tako gromko odjekuju ovdje koraci života«.²

To je doba kada se Split počinje pretvarati u moderni grad. Postaje središte okruga (u doba austrijske vladavine), koji se prostire od Planke do Neretve, te od Visa do Vrlike i Bosne. Split je u to doba bio najnapučeniji grad u Dalmaciji. God. 1808. brojio je skupa s predgrađima 5.955 stanovnika, a 1810. god. 6.734 stanovnika,³ da bi se četrdesetih godina istog stoljeća broj podigao na 8.700.⁴

Naravno da je taj vitalni i tako gusto naseljeni Split vodio kulturni život, priređivale su se razne zabave, slavili razni događaji. U okviru svojih mogućnosti Split je kroz stoljeća prihvaćao evropsku kulturu i civilizaciju, pa i način rekreacije.

Već od početka XIX st. plemići i državni činovnici imali su svoj klub, tzv. casino. Poznato je da je postojao već 1817. god. Sjedište mu je bilo u lijepoj baroknoj palači Milesi. Izgleda da je klub bio osnovan s namjerom da se u njemu čitaju vrijedna djela, da se o njima diskutira, da se tu karta i igra biljar. U prostorijama casina davali su se sjajni plesovi, na koje je pravo pristupa imala samo privilegirana klasa. Neko je vrijeme nosio i naziv »Casino plemića«, a povremeno je bio i zatvaran. Reha ga u svom izvještaju iz 1822. god. naziva privatnim. On kaže da u to doba u cijelom okružju nije bilo nijedne zbirke, nijednog literarnog kluba (gabinetto letterario).⁵ U casinu su davali i prigodne akademije, tako kada je 1826. god. bila proslava carevog rođendana, prigodnu pjesmu je sastavio Nikola Ivellio, a uglazbio je daroviti hvarski kanonik Raffaelli.⁶ To je doba kada se u Splitu osniva gimnazija (1818), da bi se zatim spojila s filozofskim licejem. Ta je institucija dala cvijet dalmatinske inteligencije. Otvara se prva ženska škola, Židovska škola,⁷ nautička škola. God. 1808. osnovana je u Splitu prva tiskara. Već početkom XVIII st. radio je biskup Cupilli na tome, da u okviru splitskog sjemeništa osnuje tiskaru. Izgleda da je stvarno bila i osnovana, ali nije poznato da li je u njoj tiskano koje djelo, sačuvalo se nije ništa.⁸ God. 1808, tiskarski tije-sak za Split je nabavljen u Veneciji. Tiskaru je vjerojatno vodio Ivan De Marchi. Nije sačuvana nijedna knjiga štampana u Splitu tih godina. Prve poznate knjige tiskane su u Splitu tek 1813. godine u tiskari istoga

Ivana De Marchi.⁹ Negdje oko god. 1825. ispitivali su nadležni u Splitu tiskara Ivana Piperata o pronalasku novog tijeka za potrebe tiskarstva.¹⁰ Za vrijeme francuske vladavine prvi put je osnovana služba zaštite spomenika za Dalmaciju, konzervatorom je imenovan Ivan Luka Garanjin, ugledna ličnost na političkom i znanstvenom polju, član trogirске obitelji.¹¹ Osnovan je Arheološki muzej, koji je imao i biblioteku, ali je ova, kao i biblioteka Sjemeništa, služila samo određenom broju ljudi. Prigodom posjete Splitu, car Franjo I pregledao je numizmatičku zbirku Vinka Solitra i zbirku starih medalja dr Karla Lanze, koji je nekoliko najboljih komada darovao caru za njegov kabinet.¹²

Već u doba mletačke vladavine pojedini su Splitski bili članovi mletačkih masonskih loža. God. 1806. ustanovljene su lože u Splitu i u Zadru. Splitska je loža imala 73 člana, naime tu su bili učlanjeni i stanovnici drugih dalmatinskih gradova.¹³ Splitsku su ložu bili osnovali francuski i talijanski oficiri.¹⁴ Dolaskom Austrije prestala je postojati, kao i ostale lože u Dalmaciji.

Ekonomsko društvo, tj. Agrarna akademija u Splitu osnovana je 1767. god. Njena najveća aktivnost i najvredniji pokusi vršili su se u prvoj fazi njenog djelovanja, za života glavnog osnivača dr Ivana Molera. Poslije njegove smrti nije više bilo tako žive aktivnosti ni poduzetnosti. Na prelazu iz XVIII u XIX st. zbog političkih i ratnih događaja njeni su se članovi, vjerojatno, rijetko i sastajali, pa je sigurno stoga ponovni sastanak toga društva, sada nazvanog Literarnim, proslavljen 6. augusta 1806. pucnjavom topova i prisustvovanjem civilnih i vojnih vlasti. Predsjednik je bio Jerolim Bajamonti. Čak su bile obećane povlastice svima onima koji se prihvate rada na unapređivanju poljoprivrede.¹⁵ Jakov Concina prolazeći kroz Split početkom XIX st. divio se dobro obrađenim poljima u ulici zvanj Od predgrađa. Posebno se divio polju na kojem su članovi Akademije vršili pokuse.¹⁶ God. 1820. nedaleko od grada na putu prema samostanu u Poljudu osnovan je bio lijepo uređeni rasadnik voćaka. Namjena mu je bila da se i ova grana poljoprivrede unaprijedi u Dalmaciji.¹⁷ Da li je taj voćnjak ulazio u okvir Agrarne akademije, nije poznato, jer nije poznato ni kada je prestalo djelovanje te Akademije.

U prvoj polovici XIX st. koncerti, glazbene i literarne akademije u Splitu davale su se u kazalištu, casinu, gimnaziji, Sjemeništu, samostanima, a sigurno i u salonima uglednih splitskih obitelji.

Najvećim dijelom su to bile prigodne akademije, pa je u većini slučajeva barem dio sadržaja bio prigodan. God. 1818 priređena je u dominikanskoj crkvi u Splitu akademija literarna, instrumentalna i vokalna. Sudjelovali su u njoj učenici gimnazije, kako je to zabilježio kroničar.¹⁸ Literarni sastavi bili su u to doba vrlo popularni, vještali su ih na svilenim tepisima kojima su bili iskićeni prozori stanova i vrata dućana, na vratima crkava, pa čak i lijesovima pokojnika, dok su bili u crkvi izloženi. Pisali su ih u raznoraznim prigodama, a često i tiskali. 1849. god. prigodom proslave carevog rođendana Luka Svilović profesor hrvatskog jezika u splitskoj gimnaziji sastavio je elegiju na latinskom jeziku, od koje je podijelio više od sto primjeraka; šest primjeraka te isto toliki broj prijevoda na hrvatski jezik teksta s naslovom »Upravljanje Dětci za izreći u pismu svoje misli Dio Parvi« u Splitu 1849. poslao je Predsjedništvu vlade, te Banskoj kancelariji u Zagrebu.¹⁹ Na završetku školske godine 1826/27. gimnazija je dala akademiju s naslovom Slava stare Salone. Autori literarnih sastava bili su profesori gimnazije, a recitali su đaci.²⁰

Pojedine su akademije bile posvećene samo poeziji, ili samo glazbi. Tako je oko god. 1825. Petar Dragojević predložio akademiju zvukova »di suoni«. Odvjetnik iz Siene Antonio Bindoni priredio je u Splitu dvije akademije improvizirane poezije.²¹ Za takvu vrst priredbi (akademije) u Splitu je sigurno vladao interes, jer su često priređivane.

1814. god. osnovana je u Splitu »Vokalna i instrumentalna akademija«, koja je za svoje članove svake nedjelje davala koncerte. Cilj joj je bio gajenje glazbe i zabavljanje jednog od glavnih gradova Dalmacije, gdje se glazba naročito njegovala i istakla napram drugih pokrajina. Poznato je da je ovo društvo djelovalo još i 1817. god.²² Kroz stoljeća je glazba u Splitu imala značajno mjesto, u prvom redu u katedrali, a isto tako u javnom i privatnom životu. U prvoj polovici XIX st. djelovala su u gradu dva glazbena sastava: vojni, koji je bio sastavljen od dvanaest glazbara Lovačkog bataljona gradskog garnizona, i glazba Narodne garde, osnovana 1848. god. Ovom je glazbom upravljao Karlo Visetti. Glazbe su u svečanim prigodama svirale birane i vesele melodije prolazeći kroz okićene ulice, prepune svijeta. Ida von Düringsfeld kaže, da je na plesovima u Dalmaciji svirala vojna glazba, a narodna su kola pratili guslari.²³

God. 1849. preporučeno je đacima gimnazije da prihvate poučavanje vokalne i instrumentalne glazbe, koje je, uz naplatu, imao namjeru vodi-

ti spomenuti Albert Visetti. Vjerojatno im je preporučeno tim više, jer je, kako kaže poglavar Reha u svom izvještaju iz 1822. god., u Splitu manjkalo učitelja glazbe, a tek od nedavna bio je tu učitelj crtanja i njemačkog jezika.²⁴ U splitskoj je gimnaziji njemački jezik predavao Franz Petter, Austrijanac iz Waldhofena. Njega su 1850. god. đaci napali kamenicama, o čemu je provedena detaljna istraga. Đaci su bili kažnjeni. Vlasti su tom činu dale veliku važnost, što se vidi i iz toga što je nastao obilan dosje o tom predmetu, o čemu se dopisivala uprava gimnazije s predsjedništvom vlade.²⁵ Franz Petter nije volio Split, pa sigurno ni splitsku omladinu, ali djelo đaka bilo je sigurno u prvom redu revolt zbog protunarodne djelatnosti austrijskih vlasti. To je doba Preporoda, a ne smijemo zaboraviti da su u istim školskim klupama u Splitu sjedili Mihovil Pavlinović, Luka Botić, Natko Nodilo i ostali članovi kumpanije »Ne boj se«. To su burne godine žestoke borbe za službeno priznavanje hrvatskog jezika, koji je u gimnaziju uveden 1849. god., i za priključenje Dalmacije matici zemlji.

Četrdesetih godina istog stoljeća u Splitu se ističe više kulturnih radnika koji vode borbu za pravo narodnog jezika, kao što su uopće radili na kulturnom uzdizanju naroda. Među najagilnije spadao je i Ante Kuzmanić, jedan od prvih urednika Zore dalmatinske. Javne čitaonice nije u Splitu bilo u to doba, pa nastaje jedinstveno udruženje, šaljivo nazvano Akademija na Gumnu. Taj lokalitet, tako nazvan, nalazio se sjeverno od zgrade stare bolnice, koja se sada adaptira za muzej NOB-a. Tu se sastajala grupa učenih i kulturnih ljudi i diskutirala o raznim granama znanosti. Tu su se čitala pjesnička djela pojedinih posjetilaca. U taj privatni književni klub svraćao je i škotski putopisac A. A. Paton za svog dvomjesečnog boravka u Splitu 1848. god.²⁶

Kazališni život u Splitu razvio se najkasnije krajem XVII st. ili početkom XVIII st. u splitskoj gradskoj vijećnici. Ta je zgrada srušena po naređenju austrijskih vlasti god. 1822. Te se godine u Splitu spominje »malo (teatrino) diletantsko kazalište«, u kojem su se održavale priredbe.²⁷ God. 1824. spominje se u Splitu ponovno kazalište. Te je godine vjerojatno (svakako između 1824—1826) na svoj trošak splitski građanin Jozo Veseljković podigao primitivno drveno kazalište u Lazaretu, u koji turske karavane nisu stizale već od 1815. god. Kroničar splitske gimnazije spominje 1832. god. operno kazalište.²⁸ Možda se radilo o Veseljkovićevom kazalištu, jer su u njemu davane i opere, a priređivani su i plesovi. Reha kaže da u cijelom okružju nije bilo nijedne plesne dvorane.²⁹ Ple-

I L

PROVVEDITOR GENERALE DELLA DALMAZIA.

Nulla vi è di più funesto della Società dei Giuochi d' Azzardo. Questa peste attacca, infetta, e alfin distrugge ogni sentimento di probità, di morale, di Religione, e persino le più dolci affezioni, e i più teneri, e sacri doveri dalla natura impressi nel cuor dell' Uomo. Le Leggi accorsero sempre a proibirne non solamente l'uso pubblico, ma spesso ancora il domestico. La Dalmazia ebbe essa pur sempre delle Leggi parziali contro i Giuochi d' Azzardo, e il Provveditor Generale credeva di non doverle richiamare in vigore che in alcuni Distretti, dove ne intimò l'osservanza: ma veggendo con dolore, che si richiedono più rigide e generali disposizioni,

DETERMINA:

- Primo. Qualunque persona si troverà giocare a Giuochi d' Azzardo verrà arrestata e sottoposta alla multa di Lire Venete mille.
- Secondo. La stessa pena è applicata al Padrone, o all' Affittuale dell' appartamento, o camera sotto qualunque denominazione, dove si terrano detti giuochi.
- Terzo. Chi sarà convinto d' aver saputo, che in un dato luogo si gioca a Giuochi d' Azzardo, e non ne avrà dato avviso al Delegato o Vice-Delegato di Governo, o al Podestà, o Anziano del Comune, verrà sottoposto alla multa di Lire cinquecento.
- Quarto. L' individuo, che darà l' avviso soprascripto, avrà in premio la metà della penale, anche se complice, e sarà tenuto segreto.
- Quinto. Chi non potesse pagar la multa voluta dai §. I. II. III. sconterà la pena pecuniaria colla corporale, e subirà cioè la pena del Carcere in ragione di un giorno di detenzione per ogni dieci Lire.
- Sesto. In tutto ciò a che non è provveduto dal presente Decreto, avranno esecuzione le Leggi, e Ordini precedenti.
- Settimo. Le Autorità tutte sì Amministrative, che Giudiziarie, gli Uffiziali della Forza Provinciale, e il Comandante le Guardie di Polizia, sono incaricati di promuovere, e sostenere l'osservanza di questo Decreto, che sarà stampato, e pubblicato nelle solite forme, e luoghi di tutta la Provincia.

Dato dal Palazzo Provveditoriale di Zara li 7. Marzo 1807.

DANDOLO.

SCOPOLI *Segr. Generale.*

sovi su se davali u kazalištu i casinu, a sigurno i u elegantno uređenim salonima bogatih splitskih obitelji. U doba Narodnog preporoda bio je otvoren salon plemića Jerka Kambija, tu su se davale i intimne i svečane zabave na kojima su plesali plesove »Lancieri« i »Qadrilla à la cour« u rokoko kostimima. Jerko Kambij je jedan od prvih među članovima starog dalmatinskog plemstva prišao oduševljeno Narodnom pokretu.³⁰

1845. god. Veseljkovićevo je kazalište bilo srušeno, tome je doprinijela njegova dotrajalost, zapravo ruševno stanje, a svakako i pripreme za ponovni dolazak karavana.³¹ Zato u prvoj polovici XIX st. bilo je popularno i kazalište lutaka. O kazalištu i kazališnom životu u Splitu pisao je i piše akademik dr C. Fisković, pa mi o tome nećemo dalje govoriti, nego ćemo u okviru akademija spomenuti filharmoničnu akademiju, koju je na Uskrs 1817. god. priredio operni pjevač Antonio Caporilli.³²

Osvjetljenje grada provedeno je početkom XIX st., i to samo u gradu, predgrađa su noću i dalje živjela u mraku. 1810. god. bile su pojedine obitelji zadužene da vode brigu o jednoj svjetiljci na svom području.³³ Troškovi rasvjete išli su na teret općinskog budžeta. To je već bila neka vrst sistematskog osvjetljenja grada, iako vrlo škrtog. 1813. god. načelnik općine Jakov Cindro pozvao je policijskog komesara Tomu Grisogona da se pobrine da ne bi grad ostao u tami, pošto su s obzirom na vremensko razdoblje dani bivali sve kraći. Poznata su imena obitelji i ulica za čiju su rasvjetu te obitelji bile zadužene.³⁴

To na žalost nije dugo trajalo. Zbog zloupotrebe novca, troškovi rasvjete skinuti su s budžeta grada, a vlasnici kuća obavezali su se voditi brigu o svijećama na svoj račun. Reha kaže da su ti vlasnici osvjetljavali grad vrlo loše, ili nikako. Na javnim trgovima i crkvama nije uopće bilo ferala, što je predstavljalo teški problem.³⁵ Sačuvan je i zapis o zahtjevu Vicka Andrića, negdje iz 1824. god., da mu se isplati rad na postavljanju ferala. Iste je godine Franjo Montan izvršio popravke ferala.³⁶ Tek 1861. godine dobio je Split plinsku rasvjetu, i to prvi među gradovima u Dalmaciji. Upravo stoga su u prvoj polovici XIX st. predstavljale prigodne i ukusne iluminacije grada, obale i brodova veliku atrakciju. Car Franjo I je za svog boravka u Splitu stanovao na Peristilu. Njemu je u čast cijeli taj trg je bio osvjetljen u skladu s arhitekturom. Kolone su blistale od vrha do dna, a isto tako i lukovi. Sjajem svjetlosti posebno se isticao zvonik, kako to spominje kroničar u svom zapisu. U sjaju tog divnog romantičnog svjetla narod je skladno izvodio svoje stare, slikovite plesove.³⁷ U svečanim su prigodama bile osvjetljene i kuće. Vatrometi su

u Splitu bili jako popularni u XIX st., kao i ranije u XVIII, kada su stručnjaci dolazili iz Venecije da bi obavili taj posao. Na dan gradskog patrona sv. Dujma vatrometi su se palili redovito, jedno vrijeme na Peristilu, gdje je bilo središte crkvenog dijela slavlja. Naravno da su oni predstavljali opasnost za okolne zgrade, usko nabijene i stare, pa su izvjesno vrijeme vatrometi bili zabranjeni. 1825. god. taj je stari običaj obnovljen, ali sada na obali, gdje je opasnost od požara bila daleko manja. Tu je bila postavljena velika drvena naprava, prema riječima očevica, ukrašena ukusnim slikarijama. Lik sv. Duje ukrašavao je njenu sredinu.³⁸ Pomoću te naprave izbacivali su raznolike vatrene figure, koje su u zraku poigravale u cijelom spektru boja, da bi se na zemlju vraćale u tisućama iskrica. Međutim 1829. god. vatrometi nad Splitom nisu prštili. Te je godine Split posjetio knez de Spaur. On je ranije posjetio Zadar, a zatim središta kotara, koji su bili poznati po svojim velikim materijalnim potrebama i ostavio veću pomoć. Naime, te je godine vladala glad, pa se novac namijenjen za vatromet utrošio za pomoć gladnima.³⁹

Blagdan sv. Dujma bio je i s ekonomske strane za Split vrlo važan, jer je u te dane, kroz stoljeća, dolazila u Split masa svijeta iz cijele Dalmacije, a vjerojatno i iz susjednih područja, koja su u to doba bila pod turskom vlašću. Trgovci su tih dana nudili veliki izbor raznorazne robe, a narod se pogađao i kupovao. Kada je uslijed učestalih turskih provala na ovaj dan trgovina jenjala, mletačka je vlada god. 1515. na zahtjev Splitskana naredila splitskom knezu da sve poduzme kako bi ponovno oživjela fjera sv. Duje, pa i da obrati one koji bi tih dana krenuli u Krajinu.⁴⁰

1825. godine ovaj je blagdan posebno proslavljen. Splitska je općina te godine organizirala natjecanje brodicama — regatu. Na natjecanje su pozvali predstavnike Brača, Hvara, Makarske, Omiša i Trogira. Natjecanje se trebalo održati na relaciji »preko luke«. Odazvali su se, izgleda, samo Brač i Makarska, a pobjedu su odnijeli Splitskani. U ranijim stoljećima regate u Splitu održavale su se redovito na blagdan sv. Duje, a vjerojatno i u drugim prigodama, što je s obzirom na geografski položaj Splita i sasvim logično. Zadnja regata pred spomenutom izgleda da je bila održana 1795. god. Vjerojatno je kasnije ova vrst sportskog natjecanja bila zaboravljena, možda uslijed političkih promjena, pa narodni pjesnik St. Ivičević, govoreći o spomenutoj regati kaže da su vlasti naredile da se održi regata »da bi staru igru probudile«. Pobjedili su Splitskani. Za pobjednike su bili predviđeni darovi, ali nije poznato od čega su

se sastojali. U regati su od strane Splita sigurno sudjelovali pučani, i to sigurno ribari iz Velog Varoša, kao i u onoj iz 1766. god.⁴¹

Regate su bile narodna natjecanja, kao što je i većina igara o kojima će biti govora bila narodna. Te su se igre ponavljale u Splitu i u ostalim dalmatinskim gradićima, pa i po selima, kroz stoljeća.

Te godine, na taj isti dan bila je priređena i jedna, za Split, nova vrst natjecanja, tzv. igra kukanje. Na vrhu okruglog stupa zabodenog u zemlju, često namazanog lojem, objesili bi nagradu. Onaj koji bi uspio skinuti nagradu smatrao se pobjednikom. U Kronici Klasične gimnazije kukanja je spomenuta 1825, o čemu je upravo bilo govora, i još jednom.⁴² Kukanja se održavala i na mletačkim trgovima, i tamo je stup bio namazan lojem, da bi uspinjanje bili otežano, a nagrada se sastojala od novaca, spremljenih u jednu torbu, ili od živežnih namirnica.⁴³ U XVIII stoljeću kukanja se igrala i na trgu u Hvaru.⁴⁴ U Makarskoj, koja je u XVIII st. imala dosta dobro razvijen društveni život, kukanja se igrala na velike crkvene blagdane, u kojim su se prigodama održavali i veliki sajmovi. Nagrada je bila pršut ili zlatnik.⁴⁵ I u drugim mjestima Dalmacije igrali su kukanju, pa čak i dalje. Tako je god. 1832. na Velebitskom Alanu bilo priređeno veliko slavlje prigodom otvaranja nove kolne ceste, koja je vezivala Split sa Zagrebom i dalje s Bečom. Tom se prigodom igrala i kukanja, u toj su se igri natjecali mornari, što je sasvim prirodno, s obzirom na njihovo zanimanje. Tu su igrali i razne druge narodne igre: utrkivanje u kojem su se natjecali mladići i djevojke uz nagradu. Zatim su se natjecali u igri kamena s ramena i u igri od guske. I za ove su igre bile predviđene nagrade.⁴⁶

Utrkivanje najbržih mladića uz nagradu »corso del palio«⁴⁷ održavalo se i u Splitu kroz stoljeća. To natjecanje se održavalo i u XIX st., što je vidljivo iz jednog izvještaja iz 1806. god.,⁴⁸ a i iz kronike splitske gimnazije. Nagrada se u doba Mlečana sastojala od komada čoje i cendaline, što je vidljivo i iz naziva, a dijelila se, kako je spomenuto u registru službenog ceremonijala,⁴⁹ muškarcima i ženama, za pobjedu u raznim igrama, koje su se održavale posebno na dan sv. Dujma. Ipak izgleda da su se u utrkama u Splitu natjecali samo muškarci, dok su se žene natjecale u drugim igrama, koje nam na žalost nisu sve nabrojene.

U ranijim stoljećima održavali su se u Splitu i viteški turniri, najkasnije od druge polovice XIV st.⁵⁰ To su bila natjecanja na konju, s kopljem u ruci, ali da li se gađalo baš i u alku, kao što se u alku gađalo npr. u Zadru i u Dubrovniku, nije poznato.⁵¹ Pojedini pisci spominju alku

pješice u Splitu, Skradinu i Šibeniku.⁵² Za Split se tu sigurno radilo o već spomenutim utrckama. U XIX st. dolaskom birokratske austrijske vlasti moć plemstva je oslabila, a i njihovo ekonomsko stanje, pa su prihvatili državne službe, pa čak i one niže, pa se u Splitu turniri nisu više održavali. Vjerojatno baš iz toga razloga na carev rođendan 1832. god. alku su u Splitu odigrali sinjski alkari. Svečano su prošli obalom da bi zatim započeli igranjem alke. Pobjedu je odnio alajčauš Ivan Lovrić.⁵³

Spomenuto je da su se na blagdan sv. Dujma, a i u drugim raznim prigodama igrale i druge igre. Među ostalima svakako je bilo kolo, koje su plesali uz pratnju narodnog glazbala. Mnogo slikovitiji, također narodni ples, bila je tzv. »cerchiata«. Taj je ples izvodila grupa od šest ili dvanaest pastirica i isto toliko pastira. Oni su pomoću cvjetnog kola izvodili razne elegantne i dražesne plesove. I »cerchiata« i moreška, o kojoj će biti govora izvodile su se i u Hvaru i u Trogiru još i u XIX st.⁵⁴ Puk se u svom slobodnom vremenu, koje sigurno nije bilo obilno zabavljao i natjecanjem u šakanju. Poznato je da se natjecanje u šakanju održalo u Splitu prigodom pobjede nad Turcima 1571. god.⁵⁵ Kavanjin početkom XVIII st. spominje preskakivanje, povaljivanje, utrkivanje, kola, u kojima su se natjecali stanovnici splitskih predgrađa.⁵⁶ Narod se natjecao i u staroj duž Dalmacije rasprostranjenoj igri »kamena s ramena«. Igrala se najkasnije, što je poznato, od prve polovice XVIII st., a sigurno i mnogo ranije, jer je vrlo rustična, pa sve do naših dana.⁵⁷ Ta je igra bila poznata i u Bosni, Hercegovini, Lici. Tu igru u Dalmatinskoj zagori nazivaju »umećati se«. Jasan je njen cilj, jačanje fizičke snage, toliko potrebne u starije doba u napornom, primitivnom poljoprivrednom radu, a da ne govorimo u borbama s Turcima.

Sve su to igre koje je narod dugo zadržao, sve do naših dana. I. Kovačić spominje povaljivanje, u Dalmatinskoj zagori nazivano »jačanje«, u splitskom predgrađu, i u prvoj polovici ovoga stoljeća.⁵⁸ Reha spominje i druge igre koje su bile uobičajene kod zagoraca kao i kod težaka u primorju. Barem neke od tih igrane su se i u Splitu.

To je u prvom redu igranje na balote, aktuelno još i danas, pa ploče, treskapica, prstenak, tovar, zanat, car.⁵⁹ Mladež je preko drvenih kolutova navlačila mjehur, i tim je reketom igrala igru poput tenisa. Igra reketom poznata je bila u Dalmaciji i u ranijim stoljećima, a igrali su je i u Veneciji.⁶⁰

Fizička rekreacija Splicišana bilo je i kupanje. Opasno je bilo, prema bilješki u spomenutoj Kronici, kupanje na vrhu uvale Bačvica, koja je

bila strmenita. Tu su se često događale nezgode, a pojedinci su se i utopili. Zato kroničar upozorava mlade, da se čuvaju tako opasnih zabava, a naročito upravo tog dijela obale.⁶¹

Novost Splitu donosile su i posjete raznih ličnosti, koje su u prvom redu privlačili antički spomenici Splita i Solina. Krajem svibnja 1838. god. Split je posjetio saski kralj Fridrich August. Stigao je luksuznim parobrodom »Conte Mitrowsky«, što mu ga je iznajmio Austrijski Lloyd. Primio ga je načelnik Dudan, koji je kralju i njegovoj pratnji priredio, u svojoj kući, vrlo svečani ručak. Na Peristilu, pod prozorima odaja, u kojima se smjestio kralj, odigrali su Spliciáni morešku, vjerojatno obrtnici, koji su tu igru u Splitu redovito kroz stoljeća igrali, i u kazalištu i u drugim prostorima.⁶² Koliko je do sada poznato, prva je moreška u Splitu odigrana 1571. god. Prema tradiciji iz Splita je prenesena na Korčulu i na Vis.⁶³ Pratilac saskog kralja piše da je moreška u Splitu odigrana mnogo preciznije od one u Korčuli, koju su tamošnji mještani priredili u počast istom kralju nekoliko dana ranije.⁶⁴

Početakom 1844. god. stigao je parobrodom u Split crnogorski vladika Petar Petrović Njegoš. I on je u pratnji okružnog kapetana pregledao znamenitosti. Kroničar kaže da je njegova visoka figura izazivala pažnju Spliciána.⁶⁵

Vrijedno je spomenuti boravak u Splitu seljaka Jurića, glavar Crivca, malog sela u Dalmatinskoj zagori. On je tada bio osamdesetogodišnjak. Sa svojim mještanima, a vjerojatno i onima iz susjednih sela, kao i susjednim glavarima, stigao je u Split da bi primio odlikovanje. Naime on je 36 godina upravljao svojim selom uzorno, a takav mu je bio i privatni život, stoga ga je car odlikovao malom zlatnom medaljom 1844. god. Okružni je kapetan cijeloj toj grupi priredio ručak, a svečano su skupa s njim prošli i gradom.⁶⁶

Split je za strance uvijek bio interesantan, naročito, kako je već rečeno, zbog svojih antičkih spomenika. U svibnju 1837. austrijski je Lloyd otvorio prugu Trst — Carigrad parobrodom »Arciduca Lodovico«. To je u stvari bila poštanska služba. Brod je ljeti išao dvaput tjedno, a zimi jednom mjesečno. Pristajao je u Malom Lošinju, Zadra, Šibeniku, Splitu, Hvaru, Korčuli, Dubrovniku.⁶⁷ Kroničar Klasične gimnazije u Splitu bilježi da je 18. augusta 1838. god. započelo održavanje redovite pruge parobrodom »Barun Stürmer« koji je također bio vlasništvo Austrijskog Lloyda iz Trsta. Na polasku i povratku doticao se Malog Lošinja, Zadra,

Šibenika, Splita, Hvara, Dubrovnika i Kotora. Vrijedno je spomenuti da je rudnik ugljena u Drnišu snabdijevao sve brodove Austrijskog Lloydja.⁶⁸

Uspostavljanje ove pruge značilo je početak turizma u Dalmaciji, ali takvoga od kojega je samo Lloyd imao koristi. Naime, u Dalmaciji nije bilo hotela. U polovici stoljeća u Splitu je postojalo samo skromno svratište nazvano »K Caru«. U prošlim stoljećima nije bilo u Splitu nikakvog prenoćišta, pa je smještaj strancima predstavljao ozbiljni problem. Pojedinci, a naročito trgovci odsjedali su u Lazaretu, gdje nije bilo nimalo ugodno. Ugledne ličnosti stanovale su kod bogatih obitelji, koje su se smatrale počašćenima njihovim prisustvom. Ostali su tražili prazne stanove, a onda im se postavljao problem namještaja, itd. Uglednijim gostima namještali su sobe Židovi, koji su trgovali rabljenim namještajem. Taj se problem u XVIII st. postavio poznatom arhitektu Robertu Adamu,⁶⁹ a u XIX st. Idi von Düringsfeld i njenom mužu.⁷⁰

O gostionicama u Splitu poznati su prvi podaci iz druge polovice XVII st., međutim gostionica je sigurno bilo i ranije, pogotovo s obzirom na razvijenost splitske trgovine. Franz Petter piše da tridesetih godina u Splitu nije bilo gostionica, ni bašča, ni hotela. Bilo je samo jedno prenoćište, gdje se moglo smjestiti samo nekoliko osoba.⁷¹ G. Novak navodi da je 1806. god. u Splitu zabilježeno 17 gostionica, krčmi i konoba, kojima je bio dozvoljen rad. 1810. bilo je u Splitu raznih ugostiteljskih objekata 31. Popis je izvršen u vezi zabrane hazardnih igara. Možda se ipak, barem u ovom zadnjem slučaju, radilo o cijelom splitskom okružju.⁷²

Prve podatke o kafanama u Splitu imamo iz druge polovice XVIII stoljeća, ali ih je vjerojatno bilo i ranije. Prve kafane niču u Evropi u XVII stoljeću, dok je Sarajevo imalo kafanu već krajem XVI st. Početkom XIX st. u Splitu je radila tzv. »Švicarska kafana« na Narodnom trgu, gdje je bila kafana već od XVIII st. do danas. Druga je bila na Peristilu i bila je vlasništvo Solitra.⁷³ G. Novak kaže da je Split 1810. god. imao četiri kafane, dvije u gradu i dvije na obali.⁷⁴ Reha u već spomenutom izvještaju spominje da u Okružju postoje već odavna kafane i da su dovoljno snabdjevene svim potrebnim namirnicama. Kafane su posjećivali svi slojevi, da popiju neko piće, pročitaju novine, ili da igraju karte i biljar. Tu su se vodili razgovori i pušila lula na turski način. Dalje isti kaže da su hazardne igre bile strogo zabranjene, zabrana je bila izvješena, ali se o njoj nije vodilo računa. Žene nisu posjećivale kafane. Dalje on navodi da u Okružju ima malo gostiona, a i te koje postoje da

su vrlo mizerne. Međutim, na drugom mjestu piše da je prekomjerni broj gostiona i krčmi fiksno reduciran prema mjesnim potrebama, ali su i dalje nicala nove bez dozvole. Vjerojatno ova rečenica tumači prvi navod. U splitskom je okružju naime pijanstvo bilo jedan od vrlo raširenih poroka, i to kod radinih ljudi. Vlasti su nastojale barem smanjiti to zlo, pa su stoga ograničile broj krčmi. Za te koje su imale dozvolu bilo je također ograničeno vrijeme u kojem su mogle poslovati, iako se vlasnici nisu pridržavali naredaba.⁷⁵

Što se tiče hazardnih igara one su u Splitu bile raširene već u XV st. To se nastavilo kroz stoljeća. Splićani su bili profesionalni kartaši. Vlasti su pokušavale to zlo spriječiti, pa su u tom smislu izdavale naredbe, odnosno zabrane, kato što je već spomenuto.

Naredbu protiv hazardnih igara izdao je i Dandolo 1807. god. Važila je za cijelu Dalmaciju. Dandolo u toj naredbi kaže da je Dalmacija imala uvijek posebne naredbe protiv hazardnih igara. On je bio prisiljen te naredbe, u vrlo strogom obliku, ponovno osnažiti za cijelu pokrajinu. Propisane su bile jake novčane sankcije, ili u suprotnom zatvor za igrače, kao i za one koji ih ne prijave. Onima pak koji bi učesnike u igrama prijavili, bila je određena nagrada.⁷⁶

Glavna ekonomska baza Splita, posebno od osnivanja skele i lazareta u XVI st. bila je trgovina, u prvom redu tranzitna, koja je išla s istoka na zapad i obratno. Karavane su kroz stoljeća stizale u Split, donosile gradu materijalnu dobit, ali i kugu, koja ga je pustošila nemilice. Početkom XIX st. karavne su upravo zbog bolesti bile obustavljene. 21. studenog 1845. ponovno se obnovila trgovina karavanama. Kroničar kaže da je narod izašao sa znatiželjom da vidi Turke, a veselio se i materijalnoj koristi, koju je od tog ponovno uspostavljenog kontakta očekivao.⁷⁷

O splitskom karnevalu kroz stoljeća sačuvano je malo podataka, ali se ipak dâ pretpostaviti da je karneval u Splitu uvijek bio veseo, bučan i duhovit. Karnevalsko veselje, pa i raspojasanost spominje već Marko Marulić,⁷⁸ pa u vezi sa svećenstvom zabranjuju maskiranje i preoblačenje splitske konstitucije iz prve polovice XVI st.⁷⁹ Za vrijeme Mlečana prisustvovao je i mletački knez karnevalskim priredbama u Splitu. U inventarima odjeće splitskih obitelji zabilježeni su i dijelovi pokladnih kostima, kao i maske.⁸⁰ Ida von Düringsfeld za Split u prvoj polovici XIX st., kaže da ima svoj karneval, jednako tako dobar kao i Dubrovnik i Zadar.⁸¹ U pokladnim je zabavama sigurno sudjelovao cijeli grad, to dokazuje i podatak, što đaci gimnazije zadnja tri dana poklada nijesu

imali nastavu. O pokladama u Splitu govori i već spomenuti putopisac Bahr, za početak XX st. Opisuje veselje, uskomešanu masu, zvukove smijeha i truba, korijandole te dolazak maskiranih studenata, koje on naziva Parižanima, s velikim grotesknim glavama — karikaturama znamenitih ličnosti grada, dok je s trga odjekivala slavenska pjesma. Da bi istakao koliko je Split u to doba ludog raspusnog veselja znao živjeti i uživati, kaže: »Čitav Dioklecijanov grad odjekuje od uživanja i požude, a u zraku podrhtava jedna nesavladiva snaga, koja traži i zahtijeva.«⁸² Nešto više o pokladama u primorskim gradovima Dalmacije početkom XIX st. govori Reha. On kaže da su maskirane osobe u doba poklada posebno u Splitu bile vrlo brojne. Svi socijalni slojevi tih gradova maskirali su se. Obrtnici su znali prikazivati neki povijesni događaj ili alegoriju. Tu Reha vjerojatno misli na morešku, koju su oni u Splitu stalno igrali, kako je već rečeno. Vrlo česte su bile maske Pjerota i Harlekina. Inače Reha kaže da su se maskirane osobe pristojno ponašale, i da se rijetko dešavao neki nered. Noću su se krabulje rijetko vidale a i to samo intelektualci.⁸³

Žene svih slojeva kretale su se u to doba gradom slobodnije. Arhitekt R. Adam u pismu upućenom bratu u London kaže da su žene u Splitu veoma zgodne, lijepog izgleda i dobro obučene, ali ih je teško vidjeti, jer nije bilo doba karnevala. G. Resti, govoreći 1859. god. o ženama u Dalmaciji, kaže za Splitske među ostalim kako Homer, da je živio u njegovo doba (Restijevo), ne bi bio opisao Heleninu fatalnu ljepotu, nego bi bio obožavao splitske žene.⁸⁴

Ugodnu rekreaciju Splitsanima predstavljao je i boravak na svježem zraku, izvan zbijenih kuća unutar gradskih zidina. Splitsani, naravno samo oni imućni, koji su to sebi mogli priuštiti, imali su za to smisla kroz stoljeća. Tako u XVII/XVIII st. Jerolim Kavanjin ima ljetnikovac u Sutivanu na Braču. U XVIII st. pojedinci su imali male ljetnikovce u predgrađu Dobri. U prvoj polovici XIX st. kaže Reha da su Splitsani običavali odlaziti radi rekreacije na konju ili s kirijašem u Solin. Tu bi u kojoj težačkoj kući pripremili jednostavni ručak.⁸⁵ Splitski slikar Juraj Pavlović imao je početak XIX st. ljetnikovac u Solinu. Ta kuća, koja se nalazila u neposrednoj blizini starog turskog mosta, sagrađena je bila možda već koncem XVIII st.⁸⁶

Redoviti život u gradu ometale su epidemije zaraznih bolesti i nerodne godine, kojih je posljedica bila teška glad. Potresi, kojih je u ovom razdoblju bilo više, nisu u Splitu nanijeli većih šteta, a nije bilo ni ljud-

skih žrtava, dok je u potresu od 22. III 1844, koji se osjetio i u Splitu, u selu Dubravi srušen dobar dio župne crkve. U Poljicima je bilo više kuća srušeno do temelja. U Omišu su posljedice tog potreba bile još teže. Dijelovi brdskog masiva otcijepili su se, kamenje je ubilo tri osobe, a bile su znatno oštećene i pojedine kuće.⁸⁷ To je doba kada narodna svijest jača, mada je Austrija sistematski provodila odnarođavanje, pogotovo u drugoj polovici stoljeća, potpomognuta djelovanjem Ante Bajamontija i njegove autonomaske stranke.

BILJEŠKE

¹ U dragom kraju, Odlomci iz putopisa 1942, str. 55.

² U dragom kraju, n. dj. str. 154. Ti podaci o broju stanovnika nisu točni. Split je 1890. god. imao 22.752 stanovnika (G. Novak, Split u svjetskom prometu, Split 1923, str. 185).

³ G. Novak, Povijest Splita, knjiga treća, Split 1965., str. 57.

⁴ Marco de Casotti, Le coste e isole della Istria e della Dalmazia, Zara 1840, str. 185.

⁵ H. Morović, Izvještaj poglavara E. Rehe o prilikama u splitskom okrugu u godini 1822., Grada i prilozi za povijest Dalmacije, sv. 8, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, Split 1974, str. 261. Isto djelo nastavak, Grada i prilozi za povijest Dalmacije, sv. 9, Split 1977, str. 197.

⁶ Kronika Klasične gimnazije u Splitu, rukopisna knjiga čuva se, kao i cijeli arhiv iste škole u Historijskom arhivu u Splitu, 1. 48/r- 49.

⁷ D. Božić, Židovska škola u Splitu, Školski vjesnik, Split 1950, br. 7 D.

⁸ Farlatti, Illyricum sacrum, sv. III, str. 548.

⁹ God. 1808. Ivan De Marchi piše tada generalu Marmontu, da su ga najugledniji građani Splita podržali u njegovoj namjeri za osnivanje tiskare. Moli ga da se i on uvrsti među potpisnike.

Naime iste je godine De Marchi, koji je tada bio upravitelj tiskare u Zadru, sklopio ugovor s izvjesnim brojem Splićana da se nabave u Veneciji posebni tiskarski strojevi i slova. Ugledni su Splićani svojim potpisom i priložima podržali tu inicijativu, među njima bio je i Dominik Garanjin, član demokratske vlade u Veneciji. (F. Baras, Dva dokumenta o prvoj splitskoj tiskari, Kulturna baština br. 7—8, Split 1978, str. 81—84). U arhivu obitelji Garanjin, koja je živjela stalno u Trogiru, a poslovala i u Splitu sačuvan je među vrlo bogatom građom i svežnjić koji nosi naslov »Delle carte riguardanti i comissarij per la Dalmazia si ritrarrà copia del conto parziale della stamperia della Serenissima

con Domenico Fracasso, e d'ogni altro documento spettante alla stamperia medesima«. Pisan je rukom I. L. Garanjina.

Među ostalim sačuvano je u tom sveščiću pismo I. L. Garanjina upućeno iz Zadra bratu Dominiku 7. veljače 1808. god. On bratu javlja da je I. De Marco bio direktor tiskare u Zadru, ali se zavadio s Battarom, što Ivan Luka koristi da ga nagovori da dođe u Split i tu osnuje tiskaru. Pojedinci u Zadru pokušavali su se tome protiviti. »Tolika je mržnja protiv Splita«, kaže Ivan Luka. Međutim, on je bio odlučio da Split dobije tiskaru, a nadao se da će uprava u Splitu naći i jedan mali kapital za tu svrhu. Preporučio je bratu da De Marcu dâ jednu malu svotu, kao što je i on bio već učinio.

Iz pisma, koje je objavio Baras vidljivo je da je De Marco i došao u Split, i tražio od Splicića pomoć da bi svoju namjeru realizirao. Sačuvan je originalni ugovor (datum nije sačuvan, ali se može zaključiti da spada u razdoblje francuske vladavine kod nas) koji su sklopili I. L. Garanjin i Andeo Calafati s Dominikom Fracasso iz Venecije (1797. osnovao tiskaru u Zadru, a 1803. preuzeo je O. L. Bettara), kojim Fracasso spomenutima prodaje 2 tiskarska tijeska s potrebnim priborom. Jedan je trebao biti postavljen u Splitu, a drugi u Zadru. Fracasso je morao s radnicima doći, postaviti tijeskove i ostati dvije godine, boraveći u Splitu i Zadru za rad s tijeskovima. Troškove su trebali snositi oni koji su ugovorili posao. De Marco se ne spominje.

Također iz vremena francuske uprave, ali vjerojatno nešto kasnije sačuvan je dopis upućen povjerenicima za Dalmaciju demokratske vlasti (Municipalità) u Veneciji, u kojem se među ostalim spominju dvije mjenice (dvije mjenice se spominju i u ugovoru) u visini od 6.457 lira za isplatu tiskare, koja je prenesena u Dalmaciju. Tu se zapravo spominje samo jedna tiskara, ali se vjerojatno ipak pod tim podrazumijevaju predmeti namijenjeni Splitu, kao i oni Zadru. Sigurno je upravitelj tiskare bio Ivan De Marco, koji je kao tiskar zabilježen na prvim poznatim knjigama tiskanim u Splitu 1813. god., kao Ivan De Marchi. O ovome će biti uskoro detaljnije objavljeno.

¹⁰ Arhivska zbirka Naučne biblioteke u Splitu, M—24.

¹¹ D. Božić-Bužančić, Počeci zaštite spomenika i sabiranja umjetnina u Dalmaciji, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji br. 18, Split 1970. str. 145—159.

¹² Kronika, n. rkp., 1. 3/r-4.

Pratilac saskog kralja koji i opisuje ovo cijelo putovanje, kaže da su braća Solitro imala bogatu zbirku antiknih predmeta, naime ne spominje samu numizmatičku zbirku. (Viaggio di sua Maestà Federico Augusto re di Sassonia alla Dalmazia, Zara 1838, str. 13).

¹³ F. Kidrić, Framasonske lože hrvaških zemelj Napoleonove Ilirije v poročilih dunajskega policijskega arhiva, Rad JAZU, knj. 206, Zagreb 1915.

¹⁴ G. Novak, Povijest Splita, n. dj. str. 76—77.

¹⁵ U daljnjem tekstu ove vijesti, ovo tzv. Literarno društvo naziva se akademijom. (Kraljski Dalmatin, god. 1806. br. 5, str. 39—40).

¹⁶ G. Concina, Viaggio nella Dalmazia litorale, Udine 1809, str. 59.

¹⁷ Bio je ureden i stan za vrtlara, koji je ujedno bio i čuvar. Puljci su u vrtu bili simetrično raspoređeni. Bio je iskopan i bunar, u kojem je bilo obilno žive vode. (Kronika, n. rkp. 1. 15/r).

¹⁸ Sadržaj akademije bio je »Značaj velikih genija, koji su se u svijetu istakli«.

U akademiji su sudjelovali slijedeći: don Josip Cippico iz Trogira, don Bartul Allegretti iz Trogira, don Franjo Šupuk iz Šibenika, don Šimun Zuppano iz Pučišća na Braču, Dionizije Boetner iz Splita, Josip Grubišić iz Makarske, Franjo de Giovanni iz Splita, Josip Geremia iz Splita, Nikola Sibiškin sa Visa, Vjekoslav Moro iz Pučišća na Braču, Luka Tarboglav-Šare iz Sinja, Jure Tadić iz Splita i Franjo Zangerolini iz Hvara. (Kronika, n. rkp. 1. 4/r).

¹⁹ Kronika, 1. 209.

²⁰ Akademija je održana u svečano ukrašenim prostorijama nadbiskupije, a započela je »biranom« simfonijom. Uvod je recitirao na latinskom učenik Ante Buljan, autor je bio vršilac dužnosti prefekta sveć. Josip Čobarnić. Bile su prikazane glavne povijesne epohe Solina. Slijedila je kratka »vrlo ugodna simfonija«. Viktor Bioni opjevao je nastanak Solina, osnovanog od Ila Herkulovog sina, stihovima profesora Stjepana Ivačića. Dominik Marcochia iz Splita nastupio je s jednim grčkim epigramom i latinskom kratkom elegijom, sastavima v. d. prefekta, u kojima je bilo opjevano jačanje Salone, naročito poslije osvajanja grada Delminija. Ante Grabovac iz Sinja, sastavom istoga v. d. prefekta, govorio je o hrabrosti žena Salone u građanskom ratu između Cezara i Pompeja. Klerik Toma Ostoja iz Splita recitirao je odabrane stihove prof. Ivačića o dolasku i djelima sv. Dujma. Klerik Nikola Alačević iz Makarske stihovima u šesteru izrekao je pohvalu solinskim mučenicima, djelo v. d. prefekta. Lovre Burić iz Trogira nastupio je pjesmom koju je napisao prof. don Spiridion Tadić, a slavila je pobjedu sv. Jurja nad zmajem. Frederik Paitoni iz Trogira strofama od tri stiha, djelo prof. Tadića, opisao je povlačenje Dioklecijana u Salonu. Klerik August Grubišić iz Makarske strofama od osam stihova, djelo prof. Tadića, opisao je razaranje Salone od strane Avara. Nikola Tomaseo iz Postira pjesmom, djelo prof. Tadića, opjevao je povratak stanovnika Salone na rodno tlo i osnutak Splita. Jerolim Vusio iz Bola izrekao je elegiju, djelo v. d. prefekta, plač nad ruševinama grada Salone, Josip Karaman iz Splita odu, djelo prof. Tadića, u slavu dolaska Franje I u Solin 1818. god., Jakov Cindro iz Splita sonetom, djelo prof. Ivačića zahvalio je slusateljstvu. »Biranom« simfonijom završena je akademija. (Kronika, 1. 51/r—52/r).

Josip Čobarnić (1789—1852) bio je profesor u splitskoj gimnaziji, pa vršilac dužnosti prefekta, a kasnije prefekt. Nekoliko godina bio je ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu. Napisao je poemu »Diocles, carmen polymetrum«, na latinskom jeziku u heksametrima. Pisao je prigodne i religiozne pjesme, te religiozna djela na talijanskom jeziku i u hrvatskom prijevodu. Pojedina su mu djela tiskana.

Ivačić Stjepan iz Splita. Nekoliko njegovih djela je objavljeno, tako na pr. »Dell'educazione letteraria curata dalla publica autorità. Orazione« u Zadru 1836. god. Bavio se raznom problematikom, pa Š. Ljubić spominje među raznim rukopisima i jedan s naslovom »Le vite del Mosor«.

Lit. I. Ostojić, Splitski kaptol u Splitsko-Makarskoj biskupiji, Split 1977. str. 138—140; Š. Ljubić, Dizionario biografico delgi uomini illustri della Dalmazia, Vienna 1856, str. 177

²¹ Kronika, 1. 206/r.

I u drugim dalmatinskim gradovima priređivali su prigodne akademije. Tako je na pr. u Društvu casina u Zadru 30. IV 1807. god. priređena akademija u čast Vicka Dandola (Arhiv Fanfonja — Garanjin, serija stampata.

God. 1823. priređena je u Trogiru literarno-filharmonična akademija u čast mještanina Ivana Škakoca, koji je tada imenovan biskupom u Hvaru. (Kronika, 1. 32).

²² G. Novak, Povijest Splita, n. dj. str. 437.

²³ U dragom kraju, n. dj., str. 53.

²⁴ H. Morović, Izvještaj poglavara E. Rehe, n. dj. Građa i prilozi sv. 8, str. 259.

²⁵ Kronika, n. rkp. 1. 210.

^{25a} Dalmacija u to doba nije bila privlačna ni za koga. Austrijske su vlasti običavale slati u Dalmaciju stare i izlužene časnike, ili je premještaj u tu pokrajinu bila kazna.

Franz Petter je mnogo pisao o Dalmaciji, vidi o tome u I. Pederin, Franz Petter i Dalmacija, Radovi Filozof. fak. u Zadru, Razdio društvenih znanosti (5) 1973/1974, Zadar 1974.

²⁶ H. Morović, Povijest biblioteka u Splitu, Zagreb 1971, str. 178.

²⁷ Kronika, 1. 21—22.

²⁸ Kronika, 1. 85/r—86.

²⁹ H. Morović, Izvještaj poglavara E. Rehe, n. dj. Građa i prilozi za povijest Dalmacije sv. 9, str. 197.

³⁰ D. Manger, Društveni život u splitskim plemićkim salonima, Hrvatski glasnik 1939. god., br. 36, str. 11.

³¹ Kronika, 1. 202/r—203.

³² C. Fisković, Stara splitska kazališta, Baština starih hrvatskih pisaca, 2, Split 1971, str. 193.

³³ G. Novak, Povijest Splita, n. dj. str. 62—64.

³⁴ J. Barač, Rasvjeta i ulice u Splitu pred sto i pedeset godina (1813. god.), Novo doba 30. III 1929.

³⁵ H. Morović, Izvještaj poglavara E. Rehe, n. dj., Građa i prilozi za povijest Dalmacije, sv.,: str. 196.

³⁶ Arhivska zbirka Naučne biblioteke u Splitu, M-24.

1826. god. javna noćna rasvjeta dana je na nadmetanje, što se javno oglašavalo. Izgleda da je negdje oko te godine ugovor za javnu rasvjetu imao neki Duje Mlade. (Arhivska zbirka Naučne biblioteke u Splitu M—24).

³⁷ Kronika, 1. 3—3/r.

³⁸ Kronika, 1. 39/r—40/r.

³⁹ Pomoć siromasima dijelila se i inače prigodom raznih svečanosti. Prigodom proslave carevog rodendana 12. II 1832. god. otvorena je u Splitu ubožnica. Kasnije su se u korist ubožnica davali plesovi, a milostinja se dijelila siromasima koji nisu bili u ubožnici. F. Petter tridesetih godina istog stoljeća piše da u Splitu vlada veliko siromaštvo, kaže da je grad pun gladnih i odrpanih ljudi. (I. Pederin, Franz Petter i Dalmacija, Radovi Sveučilišta u Zagrebu, Filozofski Fakultet u Zadru, Razdio društ. znanosti, br. 5, Zadar 1974, str. 112.).

Veliku bijedu u Splitu spominje 1806. anonimni Splitski građanin, za kojeg se smatra da bi bio sam V. Dandolo, u svom pismu upućenom prijatelju u Milanu. (Kragliski Dalmatin god. 1806. br. 14.) E. Reha spominje u svom izvještaju za 1822. god. javnu dobrotvornost, koja je imala deset Komisija u glavnijim mjestima Splitskog okruga. Dalje govoreći o dobrotvornim institucijama, kaže da nema ubožnice, nego da siromahe smještaju u bolnicama Splita i Hvara i u jednoj maloj kući u Makarskoj. H. Morović, Izvještaj poglavara E. Rehe, itd. Građa i prilozi za povijest Dalmacije, sv. 9, str. 188—190.

U popisu stanovništva Splita — samo grada — iz 1716. god., spominje se ubožnica »Luogo della pietà, et abitazione de diverse persone povere«. Tu je živjela priora sa svojim sinom i još 4 osobe u dobi između 50 i 70 god. (D. Božić-Bužančić, Privatni i društveni život u Splitu, n. dj. u bilj. 40., str. 35). Inače su u tom stoljeću tzv. bolnice bile u stvari neka vrst ubožnica, tako bijednih, da se ni prosjaci nisu željeli tu skloniti.

U izvještaju Industrijsko-trgovinske komore u Splitu o stanju privrede u Splitskom okrugu u toku 1851., izvjestitelj spominje spomenute Komore kao dobrotvornu ustanovu na čitavom području, jedino, civilnu bolnicu u Splitu, u kojoj su primali nemoćne i siromahe svih slojeva. U slučaju ozdravljenja odmah su ih otpuštali. (B. Zelić-Bučan, Privredene prilike u splitskom okrugu pedesetih godina XIX st., iz Arhivskog vjesnika XIX—XX/1976—1977, str. 91.

⁴⁰ D. Božić-Bužančić, Privatni i društveni život u Splitu od kraja XVII st. do pada Mletačke republike, u tisku, u izdanju Čakavskog sabora u Splitu, str. rkp. 286.

⁴¹ Isto djelo, rkp. str. 276—279.

⁴² Kronika, n. rkp. 39/r—40)r. Kukanja se igrala i slijedeće godine, kada su uz nagradu održane i utrke pješke, L. 49.

⁴³ G. Boerio, Dizionario del dialetto veneziano II izdanje, ristampa anastatica, Milano 197.

⁴⁴ C. Fisković, Glazba, kazalište i ostale zabavne priredbe u Hvaru u XVIII st., Mogućnosti, sv. 2—3, Split 1978, str. 150.

⁴⁵ N. Bezić-Božanić, Kulturno-povijesna sredina Makarske u XVIII st., Dani hvarskog kazališta XVIII st. Split 1978, str. 356.

⁴⁶ D. Marović, Natjecanje na Velebitskom Alanu 1832. god., Povijest sporta, br. 13, Zagreb ožujak 1973, str. 1179—1182. Kronika također spominje otvaranje spomenute ceste i prigodnu veselu svečanost, L. 87—87/r.

⁴⁷ Palio, s. m. Palio, Panni o drappo che si da in premio a chi vince nel corso. Dicesi Palio anche alla Festa popolare dello stesso corso, così appunto nominato dalla qualità del primo, cioè del Palio, che anticamente si dava ai vincitori, il qual era un antico vestimento usato' da Cristiani (G. Boerio, n. dj.).

⁴⁸ D. Božić-Bužančić, Privatni i društveni život u Splitu od konca XVIII st. do pada Mletačke republike, n. rkp. str. 270.

⁴⁹ Registro del ceremoniale che praticavasi fra il Pubblico Rappresentante veneto, e la città di Spalato nel corso intero del suo Reggimento, Bullettino di archeologia e storia dalmata, anno II, Spalato 1879, str. 123.

⁵⁰ D. Božić-Bužančić, Privatni i društveni život, n. dj. str. 269.

⁵¹ Isti rkp., str. 272.

⁵² Š. Milinović, Zadarska i makarska alka, Vijenac, Zagreb 1875, br. 18, str. 292—294.

⁵³ Arhivska zbirka prof. Alfirevića u Sinju. Ovom prigodom zahvaljujem prof. Alfireviću na posuđenom dokumentu. Za imena alkara vidi djelo iz bilj. 50, str. 271.

Prigodom posjete Dalmaciji Franjo I je posjetio i Sinj gdje su njemu u čast odigrali alku »giostru«. Među alkarima se istakao Franjo Tripalo. Njemu je car darovao »fini« zlatni prsten (Kronika 1. 6).

Sjajne alke, kako to kaže kroničar, održavali su Sinjani i u čast drugih ličnosti. Spomenuti šleski kralj darovao je pobjedniku zlatni sat s lancem (Kronika, l. 147—147/r).

⁵⁴ H. Morović, Izvještaj poglavara E. Rehe, Građa i prilozi za povijest Dalmacije, sv. 8, n. dj. str. 250.

⁵⁵ V. Solitro, documenti storici sull'Istria e la Dalmazia, vol. I, Venezia 1844, str. 145—146.

⁵⁶ J. Kavanjin, Poviest Vandelska, izd. JAZU, Zagreb 1913, str. 166.

⁵⁷ C. Fisković, Kamena s ramena u Dalmaciji od XVIII do XX st., Povijest sporta br. 31, Zagreb, lipanj 1977, str. 1179—1182.

⁵⁸ I. Kovačić, Smij i suze starega Splita, Split 1971, str. 215.

⁵⁹ H. Morović, Izvještaj poglavara E. Rehe, Građa i prilozi za povijest Dalmacije, sv. 8, n. dj. str. 250.

⁶⁰ I. Pederin, Franz Petter i Dalmacija, n. dj. str. 112—113.

⁶¹ Kronika, n. rkp. 1. 99/r—100.

⁶² D. Božić-Bužančić, Privatni i društveni život u Splitu n. dj. str. 273—275.

⁶³ D. Božić-Bužančić, Privatni i društveni život u Splitu, n. rkp. str. 275.

⁶⁴ Viaggio di sua Maestà Federico Augusto re di Sassonia alla Dalmazia, n. dj. str. 22—23.

⁶⁵ Kronika, n. rkp. 1. 188. i C. Fisković, Nekoliko bilježaka o Njegošu i Crnoj Gori iz prve polovice XIX st. (Istorijski zapisi, god. V, knjiga VIII, sv. 4—12, Cetinje 1952, str. 221—238.

⁶⁶ Isti rkp. 1. 88/r—189.

⁶⁷ I. Pederin, Austrijski Lloyd i turizam u Hrvatskoj, Adriatica maritima, br. 2, Zadar 1978, str. 106 i 108.

⁶⁸ Kronika, n. rkp. 1. 151/r.

⁶⁹ P. Šegedin, Nekoliko pisama Roberta Adama, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, sv. 15, Split 1953, str. 167—168.

⁷⁰ Ida von Düringsfeld, Aus Dalmatien, Praga 1857.

⁷¹ I. Pederin, Franz Petter i Dalmacija, n. dj. bilj. 39, str. 113.

⁷² G. Novak, Povijest Splita, n. dj. str. 76.

⁷³ D. Božić-Bužančić, Privatni i društveni život u Splitu, n. rkp. str. 280 i dalje.

⁷⁴ G. Novak, Povijest Splita, knjiga treća, n. dj. str. 76.

⁷⁵ H. Morović, Izvještaj poglavara E. Rehe, Građa i prilozi za povijest Dalmacije, sv. 9, n. dj. str. 195—197.

- ⁷⁶ Arhiv obitelji Fanfonja — Garanjin, serija stampata.
- ⁷⁷ Kronika, n. rkp. 1. 202/r—203.
- ⁷⁸ M. Marulić, Judita, pjesme, priredio dr Marin Franičević, Zagreb 1974, str. 114—117.
- ⁷⁹ T. Matić, Iz hrvatskih književne baštine, Zagreb, Slavonska Požega, 1970, str. 105.
- ⁸⁰ D. Božić-Bužančić, Privatni i društveni život u Splitu, n. rkp. str. 291.
- ⁸¹ I. von Düringsfeld, Aus Dalmatien, Prag 1857, str. 159.
- ⁸² U dragom kraju, n. dj. str. 155—156.
- ⁸³ H. Morović, Izvještaj poglavara E. Rehe, Građa i prilozi za povijest Dalmacije svez. 9, n. dj. str. 197.
- ⁸⁴ *Chi non conobbe donne Spalatrine*
No, tutto il bello ancor non sa che sia,
E'corra ad adorar queste, divine,
Di cui natura alla Dalmazia è pia,
Per compensarla forse delle spine
Che le, infisse nel cor la sorte ria,
O perchè ai mali suoi troppo non pensi,
Ma ceda a un dolce delirar di sensi.
- Se fosse vivo ai nostri tempi Omero*
D'Elena Argiva non avria cantato
La fatale beltà, ma col pensiero
Le donne Spalatrine idolatrato;
Per le chiome e per gli occhi il mondo intero
Egli le avrebbe, io credo, celebrato:
Anche senza toccar di tutto il resto
Ch'ama tacere uno scrittor modesto.
- Dio iz E. Resti, Le donne Dalmate, Annuario dalmatico, anno I, Spalato 1859, str. 209.
- ⁸⁵ H. Morović, Izvještaj poglavara E. Rehe, Građa i prilozi za povijest Dalmacije, sv. 9, n. dj. str. 197.
- ⁸⁶ L. Katić, Ljetnikovac slikara Jurja Pavlovića u Solinu, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, sv. 14, Split 1962, str. 213—217.
- ⁸⁷ Kronika, n. rkp. 1. 189/r.